

LA LITERATURA CONCENTRACIONÀRIA DE FERRAN DE POL **Josep-Vicent Garcia Raffi**

Abstract:

Ferran de Pol's works about his experience in concentration camps include two texts published in different periods, times and languages. The first one, *Campo de concentraci3n*, is a rewriting of the notes he took during the first six months of 1939 (end of the war, interment in two concentration camps and voyage to Mexico on board the *Sinaia*). This volumen was partially published as a travelling chronicle in the Mexican newspaper *El Nacional*. The second text, "De quan de Sant Cebrià del Rossell3 en dèiem Saint-Cyprien", published in *De lluny i de prop* (1972), was a revision of the above-mentioned narrative.

Keywords: memories, exile, concentration camp, Catalunya, 1939

Resumen

La literatura concentracionaria de Ferran de Pol son dos textos publicados en épocas, lugares y lenguas diferentes. El primero, *Campo de concentraci3n*, reescritura de las notas de los primeros seis meses de 1939 (final de la guerra, internamiento en dos campos de concentraci3n y viaje a Méjico en el barco *Sinaia*) y que fue editado parcialmente como pequeñas cr3nicas en el diario mexicano *El Nacional* y, el segundo, «De quan de Sant Cebrià del Rossell3 en dèiem Saint-Cyprien», publicado en el volumen misceláneo *De lluny i de prop* (1972) reescritura, transformaci3n y traducci3n al catalán del texto anterior.

Palabras clave

memorias, exilio, campo de concentraci3n, Catalunya, 1939.

Josep-Vicent Garcia Raffi (Valencia 1961) es doctor en Filología Catalana, profesor de de lengua y literatura de enseñanza secundaria. Sus tres campos de estudio son: la didáctica de la lengua y la literatura, la sociolingüística y la literatura catalana contemporánea. Se ha especializado en la obra de Ferran de Pol a la que ha dedicado numerosos estudios y ha editado cuatro de sus obras. También ha trabajado sobre las relaciones entre periodismo y literatura, la literatura de los campos de concentraci3n y la obra de Joan Fuster, de quien ha estudiado alguno de sus epistolarios.

LA LITERATURA CONCENTRACIONÀRIA DE FERRAN DE POL

Josep-Vicent Garcia Raffi

1. Els inicis de l'escriptor i la guerra del 36

Quan va començar la guerra, Lluís Ferran de Pol (Arenys de Mar, 1911-1995) preparava les oposicions a notaria retirat en un mas familiar de Vallgorguina, prop del Montseny, a Catalunya. Havia acabat Dret, però la seva joventut li impedia estudiar notaries immediatament, per la qual cosa es va fer oficial de complement de l'exèrcit. Ser militar li agradava i es va sentir sempre un soldat de Catalunya. En arribar la guerra,¹ doncs, Ferran de Pol es presentà a la caserna de Mataró com a voluntari, però la FAI el desestimà. Una vegada acabades les confusions de les primeres setmanes, va entrar en contacte amb l'exèrcit. La Generalitat de Catalunya cridà els oficials de complement i es formaren les milícies populars, organitzades majoritàriament pel PSUC i la Generalitat. Així, el govern de Catalunya el va nomenar el 22 d'octubre del 1936 oficial instructor a Pineda de Mar. Mesos després va ser destinat al front d'Aragó com a component del cos de l'exèrcit central i ja no va deixar de combatre en els diversos fronts, inclosa la batalla de l'Ebre on va ser ferit lleument.² Mentrestant, en el combat per la República i per Catalunya, rep el premi Narcís Oller de la Generalitat al millor conte en català de 1937 per «Tríptic (el sàtir-el frare-la donzella)».

Lluís Ferran de Pol, que havia tingut una formació literària autodidacta, va col·laborar des de ben jove en revistes i diaris locals com ara *Oreig* (1932) i *Salobre* (1935). Les seves col·laboracions són ressenyes, proses i alguna escadussera traducció. El seu primer conte publicat fou «Els hereus de Xanta» (1934) que guanya el premi de narrativa Joan Colom dels X Jocs Florals de l'Ateneu d'Arenys de Mar presidits per Joaquim Ruyra i Carles Riba.³

¹ “Quan va esclatar la sublevació feixista, jo portava a la butxaca un carnet d'oficial de complement d'Artilleria, signat pel general Batet el maig del 1934. Pertanyia, doncs, a aquella escala sospitosa que va ser sempre, en tota la guerra, objecte d'un recel especial. Aquesta desconfiança creava una situació desagradable als qui ens sentíem identificats, almenys, en una cosa: en el desig d'impedir el triomf de la sublevació militar espanyola. Sabíem que anava contra el sentit tímidament reformista de la República en l'ordre social, i, sobretot, contra les avars concessions autonòmiques al nostre país”. FERRAN DE POL Lluís, «Un de tants», in *Quaderns de l'Exili*, núm. 14, Mèxic, juliol-agost de 1945, p. 11.

² En l'exèrcit de l'Ebre va arribar a ser tinent en cap de plana major del Grup d'Informació. Així, el *Diario Oficial del Ministerio de la Defensa Nacional*, núm. 120 (20 de maig de 1938), tom 11, p. 597, publica l'ascens de Ferran de Pol d'alferes a tinent.

³ Per a saber-ne més d'aquesta primera etapa de l'escriptor, *vid.* GARCIA RAFFI Josep-Vicent, «Els inicis periodístics i literaris», in *Lluís Ferran de Pol i Mèxic: literatura i periodisme*, Barcelona, PAM, 1998, pp. 11-37. Per a més informacions biogràfiques generals de l'escriptor *vid.* GARCIA RAFFI Josep-Vicent, «Ferran de Pol, l'escriptura i la vida», in *Serra d'Or*, núm. 433, Montserrat, gener de 1996, pp. 34-37 i els volums col·lectius DD. AA, *Homenatge a Lluís Ferran de Pol*, Argentona, Ajuntament d'Arenys de Mar i Consell Comarcal del Maresme-L'Aixernador Edicions, 1993; el monogràfic de *Quaderns d'estudis arenyencs*, núm. 5, Arenys de Mar, setembre 1997 dedicat a l'escriptor i publicat per l'Ajuntament d'Arenys de Mar.

Durant aquells intensos tres anys de guerra i els primers mesos d'exili (que inclou el tancament en dos camps de concentració i el viatge a Mèxic), Ferran de Pol va anotar en una llibreta les experiències que vivia.⁴ Ja en plena guerra va reescriure part de les notes en uns fulls mecanografiats amb format de dietari. Aquest dietari degué formar part de les cròniques del front, projecte sobre literatura de guerra encarregat per la Institució de les Lletres Catalanes, i que la marxa del conflicte bèl·lic en va impossibilitar la publicació.⁵

2. L'exili a Mèxic: *Campo de concentración* i *El Nacional*

Ferran de Pol va arribar al port de Veracruz (Mèxic) el 13 de juny de 1939. Traslladat a Mèxic D. F. va conèixer Fernando Benítez o a un altre redactor del diari *El Nacional* i va rebre l'encàrrec d'escriure uns articles que narraren aquells intensos darrers mesos de la seva vida. Al juliol de 1939, Ferran de Pol en va lliurar al director un manuscrit titulat, possiblement, *Campo de concentración*. Són 138 holandeses de paper fi mecanografiades que Ferran de Pol havia escrit les setmanes posteriors a la seva arribada amb la guia d'una llibreta de notes. És un text amb seixanta-nou capítols de diferent longitud, encara que més aviat curts, que té un significatiu colofó: «Delante de nosotros tenemos la ciudad. Esto es Veracruz para nosotros: la vida nueva. Le Boulou, Saint-Cyprien, Barcarès, a bordo del Sinaïa, Veracruz. Febrero-junio de 1939».

El manuscrit mecanografiat de *Campo de concentración* és dividit en capítols sense numerar i amb diferent extensió: «Adiós a la tierra», «El hombre muerto», «El rodeo», «Fidelidad», «Amanecer», «El uniforme», «Tres kilómetros», «Campo de concentración», «El enemigo», «La bestia triste», «El poste de las noticias», «La amenaza», «Visiones del Canigó», «La venta», «La Avenida de la Libertad», «A la legión», «Éxodo», «La centuria de los siete», «El reconocimiento», «La invitada invisible», «El canto de las ranas», «La mujer», «Spahis», «Los enfermos», «Los internacionales», «Carta desde Inglaterra», «Adjetivos a una paz», «La huida», «El despertador», «Primavera», «El Arte y las hordas», «Retorno a los juegos infantiles», «Aspiración», «Euzkadi», «Soledad», «Casa nueva», «14 de abril», «Primavera en tono menor», «Los jugadores», «El velero», «El fuego sagrado»,

⁴ Només se n'han conservat tres fulls manuscrits que són a la Biblioteca P. Fidel Fita d'Arenys de Mar dins el llegat documental de l'escriptor. Un dels fulls explica un dia del camp de concentració de Sant Cebrià del Rosselló que ara reproduïm: "Saint Cyprien, 5 abril 1939. 1/4 de tres. Sol i boirina suau. Un clot d'aigua bruta, amb restes de menjar i llaunes de conserva. Hèlix que giravolten de cara al vent. Recorden el molí i el molí el lent treball profitós. Nosaltres inactius, horriblement inactius. Han fet petits avions de fusta o llauna que coronen les barraques. Giravolten les hèlixs. Corren sense moure's de lloc. Freturen una fugida, com nosaltres, i resten empresonats al cim de les barraques com a símbols sofrerts. Les llaunes, prop meu, reflexen el sol i fereixen la vista. *Canigó*. A aquesta hora hom el mira sempre com exponent de bellesa, ací, on tot és tan lleig. És blanc malgrat el desglaç de la seva falda. Des d'ací, clotades plenes d'ombra en contrast amb el blanc punxant dels cims el fan cantellut i d'un relleu vivent. Cada pendent, cada petita vall, el més petit del seus inflaments o depressions sembla voler accentuar-se. Eixir del tot per a afirmar-se la soldada apareix d'un blau fosc una mica emboirat, com difuminat. Es retalla contra un cel lletós, al voltant i damunt del qual flota la massa majestuosa de núvols blancs que semblen immòbils. Més amunt el cel blau damunt el qual s'esquincen filagarses de vapors que acabaran per fondre's. De xabola a xabola, lligada a cordes voleia la roba posada a secar i el vent, de les xemeneies tortes (quan n'hi han) arrossega el fum cap avall que es fon escampant la fortor d'aquest carbó especial semblant a ous negres".

⁵ En l'acta de la reunió celebrada per la Institució de les Lletres Catalanes a finals del 1937, queda reflectida una partida monetària per a uns escriptors que eren al front i que havien de fer un treball que descriguera l'experiència bèl·lica. Un d'aquests escriptors era Ferran de Pol. *Vid.* CAMPILLO Maria, *Escriptors catalans i compromís antifeixista*, Barcelona, Curial-PAM, 1994, p. 319 i nota 389 de la mateixa pàgina.

«El mar», «La tentación», «El actor», «El tiempo», «Embaucadores», «La voz amiga», «¡México!», «Partida», «Barcarès», «Visitas», «Preparativos» «La fuerza de la sangre», «De Barcarès a Sète», «En el puerto», «Salida de Francia», «En el mar», «Nuestro buque», «Europa y África», «Turistas», «Madeira», «Los marineros», «Maternidad», «Donde se trata de si el demonio es o no es antifascista», «Mar de los Sargazos», «La vida a bordo», «San Juan de Puerto Rico» i «Veracruz o la vida nueva».

El primer dels articles extrets i publicats va ser «Adiós a la tierra» del 2 d'agost de 1939 en la secció «Fragmentos de mi diario» i l'últim va ser «Adjetivos a una paz» del 22 de desembre de 1940. A partir de la col·laboració cinquena, «La amenaza», la secció canvià de nom: «Prosas del Destierro». El manuscrit mecanografiat va ser publicat, amb modificacions, durant uns quants mesos amb una periodicitat diversa, però finalment amb el capítol anomenat «La huída» se'n va cessar l'edició. Segons explicava Ferran de Pol van ser les pressions de l'ambaixada francesa que llegia molesta la seva prosa crítica. Així, quan Mèxic va entrar a formar part dels aliats contra l'Eix, el director del diari, Raúl Noriega, en va decidir finalment la suspensió. Tanmateix, aquelles proses viscudes però inconcluses, li van servir perquè el diari li oferira quedar-se com a col·laborador i així ho va fer fins que va tornar a Catalunya a l'estiu de 1948.

Campo de concentración no es va publicar, doncs, complet en el format de petites cròniques periodístiques com estava pensat en un primer moment. Només es va editar pòstumament i com a volum en 2002.⁶ No obstant això, en aquells primers anys d'exili va haver-hi el projecte de convertir-lo en un llibre titulat *Proses d'exili*, en català, segons informava *La Revista dels catalans d'Amèrica*.⁷ També en les revistes catalanes *Germanor* de Xile i *Quaderns de l'Exili* de Mèxic es van incloure durant 1945 un anunci de la col·lecció «Catalònia» en el qual figurava com a pròxima publicació el llibre *L'erm populós* de Ferran de Pol. Aquest *L'erm populós* podria ser una reelaboració més ficcional de *Campo de concentración* però no es va publicar finalment, ni tampoc ha quedat cap manuscrit en l'arxiu de l'escriptor.

Campo de concentración és la traducció i la reescriptura en juliol de 1939 de la majoria de les notes del quadern corresponent a aquell any, amb la incorporació de nous records i reflexions. Són la vida de sis mesos de 1939: l'inici de l'èxode, l'estada als camps de concentració del Rosselló —Sant Cebrià i Barcarès— i el viatge cap a Mèxic amb el vaixell Sinaia. La narració comença els darrers dies de gener de 1939 en una masia de L'Empordà, continua amb el pas de la frontera espanyola amb les tropes republicanes el 6 de febrer per El Portús camí d'El Voló i l'arribada —amb els primers ocupants— al camp de concentració de Sant Cebrià el dia 8 del mateix mes de febrer. Hi roman fins al primer dissabte del mes de maig quan és traslladat al de Barcarès perquè marxa a Mèxic ajudat pel Comitè Britànic d'Ajuda a Espanya. Passa tres setmanes de maig internat en aquest segon camp i el dia 22 el traslladen al port de Sète. Hi embarca al vaixell Sinaia i tot passant per

⁶ FERRAN DE POL Lluís, *Campo de concentración*, GARCIA RAFFI Josep-Vicent (ed.), Barcelona, PAM, 2002.

⁷ "L. Ferran de Pol [...] acaba d'enllestir un llibre titulat *Proses d'exili*. És la pintura de la vida dels exiliats als camps de concentració francesos. L'escriptor anglès Ralph Bates, a qui plagués el manuscrit, ha promès un pròleg per al llibre del jove escriptor català. Malgrat la contienda (sic) europea que ha enfredorit l'interès per la nostra guerra i les seves conseqüències, el llibre està segurament traduït, ultra al castellà, a l'anglès.", [ANÒNIM], «Activitats dels catalans d'Amèrica. Mèxic: llibres en preparació», in *La Revista dels catalans d'Amèrica*, núm. 2, Mèxic, novembre de 1939, p. 96.

la Mediterrània creua l'estret de Gibraltar camí de Madeira i arriben al port de Veracruz el 13 de juny.

Campo de concentración narra fets biogràfics d'una etapa històrica concreta. Destaca per la proximitat dels fets explicats (uns mesos i en algun cas, setmanes), són unes memòries immediates,⁸ amb una escriptura que transmet intensament la duríssima experiència dels moments viscuts. No té marques metalingüístiques, però, no hi ha cap referència al fet de l'escriptura d'aquest material testimonial.⁹ Tampoc no s'hi citen noms de persones pròximes al narrador: s'hi anomena algun amic, un actor conegut però anònim per al lector, hi parla d'uns companys, d'una família arenyenca... però no ens diu el seu nom. Hi ha una intencionalitat de reduir la particularitat enfront d'allò col·lectiu. Per *Campo de concentración* mai no passen grans personatges ni s'anomenen institucions polítiques ni culturals, tampoc no hi ha gaires reflexions metahistòriques.

Pel que fa al tractament del temps, el de l'acte narratiu és el present, tot i que el del discurs compta amb alguna alteració de l'ordre temporal provocada per alguna retrospecció com ara al capítol «14 d'abril». Hi ha algunes dades concretes, marques temporals que recorden l'origen del text com a diari. També el pas del temps va lligat a l'estat i al canvi atmosfèric: la natura té un paper omnipresent perquè en depenen. Pel que fa al narrador hi ha una coincidència entre ell i el personatge que serveix a més de vehicle de les idees de l'escriptor, explica la història en primera persona (tot i que la intimitat personal no sol ser massa exhibida) i és contada majoritàriament en present. Aquesta persona es fa plural quan es descriuen accions i sentiments col·lectius. És una veu majoritàriament única que ha viscut els fets tot i que en alguns capítols dona pas a diferents veus, textos, enfoca situacions laterals que prenen el centre de la narració. *Campo de concentración* és un llibre realista, ple de fets que han passat i, això ho podem comprovar amb la lectura d'altres textos memorialístics contemporanis o de la historiografia contemporània. Tot i el valor de l'egodocument com a memòria, Ferran de Pol també té un propòsit literari: recurrència de motius, poeticitat del text, ironia,... que combina amb un to més periodístic (crònica...). Així s'hi produeix la tensió entre la vessant literària i la vessant testimonial, documental, del referent històric. *Campo de concentración* està escrit —com ja sabem— per ser publicat per capítols o agrupació de capítols en un diari, i això determina l'escriptura del text i la varietat de continguts.¹⁰ És una narració múltiple on s'hi confonen el relat de les accions, la denúncia i el diari sense dates fixes. Li interessa la crònica detallada però també fa la reflexió personal davant el que hi viu. Tracta de distanciar-se'n amb la seua ironia habitual perquè se sap digne perdedor de la guerra.

⁸ *St. Cyprien, plage...* de Manuel Andújar, *Entre alambradas* d'Eulalio Ferrer, *La ciudad de madera* d'Agustín Cabruja o *España comienza en los Pirineos* de Luis Suarez, per exemple, ofereixen un temps major entre el moment dels fets i el de l'escriptura, o si més no, entre l'escriptura i la publicació: el que possibilita, és clar, la reescriptura.

⁹ Aquesta situació és completament oposada —per exemple— a la d'Eulalio Ferrer que anota decididament aquest aspecte: "Hasta aquí estas páginas. Es de noche cuando termino de escribir la larga jornada que iniciamos antes de que amaneciera el día 7, en Saint-Cyprien. Tengo que despedirme de mi *Diario*. Lo hago con tristeza." FERRER Eulalio, *Entre alambradas. Diario de los campos de concentración*, Mèxic, Pangea-Instituto Nacional de Bellas Artes, 1987, p. 184.

¹⁰ De manera semblant, Agustí Cabruja —tancat a Sant Cebrià i Argelers— recull en *La ciudad de madera*, Mèxic, Vértice, 1947 "el conjunto de evocaciones que forman este libro —una prosa breve, fluída y amena— [que] fueron publicadas en la conocida y prestigiosa revista *España*, en una sección titulada «Estampas del exilio».", p. [7].

Campo de concentración és un obra extraordinària i si s'haguera publicat sencera com a volum, contemporàniament als fets, s'hagués convertit en una obra de referència. És dels primers textos sobre la derrota republicana i també un dels primers —si no el primer— testimoni de literatura concentracionària del nostre exili.

3. El retorn a Catalunya: la creació d'una obra narrativa i la reescriptura de l'experiència concentracionària a *De lluny i de prop*

Lluís Ferran de Pol va tornar a Catalunya a les darreries de 1948 tot recuperant la professió d'advocat a Arenys de Mar i de Munt fins a la jubilació. Tota la feina periodística i d'agitació cultural a Mèxic fou interrompuda en retornar-hi. La seva insistència de publicar només en català a la premsa va retardar les col·laboracions fins la dècada dels seixanta. En els anys posteriors a la seva arribada, el nostre escriptor necessita explicar el que ha viscut a Mèxic i no farà mai la novel·la de la guerra, la novel·la del camp de concentració. Narra, però, l'exili, el xoc de cultures, l'impacte que significa el país que li va canviar la vida amb obres com ara *Abans de l'alba* (1954), *La ciutat i el tròpic* (1956) i *Érem quatre* (1960). Durant els anys cinquanta i seixanta es dedica a escriure aquestes obres i alguna altra com ara *Miralls tèrbols* (1966) i recopilarà els contes primerencs a *Tríptic* (1964). Ja als setanta editarà el volum de proses *De lluny i de prop* (1972), que ara comentarem, i escriu narrativa infantil que recull a *Entre tots ho farem tot* (1982), a més, no deixarà de col·laborar amb articles d'opinió i reportatges en revistes, primer, i després en diaris en català.¹¹

Serà a principi de 1970 quan sorgeix de nou el text del camp de concentració. És el mateix autor qui escriu a Tomàs Tebé de l'editorial Selecta —l'editorial que en 1964 li havia publicat *Tríptic*— per a oferir-li un volum d'articles, alguns publicats en l'etapa periodística mexicana. En la primera carta de resposta de l'editorial ja es veu l'interès que han suscitat els apunts sobre els camps de concentració francesos. Serà a principis de 1973 quan Selecta (una de les editorials clau de la recuperació literària catalana de les primeres dècades de la postguerra), publica aquest volum de proses d'un escriptor consagrat ja per l'obra narrativa. El títol suggeria la varietat: *De lluny i de prop*.¹² Era miscel·lani, incloïa tota classe de textos de l'autor escrits durant més de trenta anys en revistes o en diaris en forma d'article d'opinió, assaig, pròleg, crònica de viatges o memòries. La llengua original havia estat en bona part el castellà perquè ho havia escrit a Mèxic o, en algun cas, per a alguna revista espanyola. Per això en el pròleg assenyala que és “una publicació de coses pràcticament inèdites, perquè inèdites ve a ser tot el que no s'escriu en llengua pròpia, si sou home que heu triat tenir-ne només una.”¹³

La recepció crítica contemporània va assenyalar de seguida el valor de la primera part del llibre: «De quan de Sant Cebrià del Rosselló en dèiem Saint-Cyprien». Aquesta part està dividida en 23 capítols i un pròleg: «Adéu a la terra», «L'home mort», «La frontera», «Tres

¹¹ A més de les referències bibliogràfiques esmentades adés, per a un estudi global de l'autor *vid.* CAMPILLO Maria, «El conte: Lluís Ferran de Pol», in *Història de la literatura catalana*, RIQUER, COMAS I MOLAS, Barcelona, Ariel, 1989, vol. 11, pp. 29-34; CASTELLANOS Jordi, «Pròleg. Ferran de Pol entre la ciutat i el tròpic», in FERRAN DE POL Lluís, *La ciutat i el tròpic*, 3a ed., Barcelona, Curial, 1995, pp. 5-27.

¹² FERRAN DE POL Lluís, *De lluny i de prop*, Barcelona, Selecta, 1972; era el volum 462 de la Biblioteca Selecta i el 22 de la col·lecció de viatges i l'editorial volia orientar el lector amb l'afegit d'una faixa que anunciava: “I. El camp de concentració de Sant Cebrià. II. Madeira, Mèxic, Nova York, Rosselló, Londres. III. Retorn a Barcelona. Els seus problemes actuals.”

¹³ *Ibidem*, p. 8.

quilòmetres», «Camp de concentració», «La bèstia trista», «Visions del Canigó», «L'avinguda de la Llibertat», «El cant de les granotes», «Carta des d'Anglaterra», «Els petits avions», «Primavera», «El mar», «Primavera en to menor», «Canvis de temps», «El meu nom», «La partença», «El Barcarès», «Preparatius», «Del Barcarès a Portvendres», «Cap a Sète», «L'aire del port» i «Adéu al cementiri marí». Eren setanta pàgines, que incloïen una introducció: «A tall de pròleg. Un de tants», publicat ja en català en la revista *Quaderns de l'Exili* (núm. 14, juliol-agost 1945), i que narra els dies inicials de la Batalla de l'Ebre al juliol de 1938. Per a completar-ne la història hauríem d'incloure «Madeira, porta d'Àfrica i d'Amèrica» que és el capítol primer de la segona part «Mes aviat de lluny» i que explica algun aspecte de la travessia marítima del Sinaia a Madeira camí de Veracruz. Per tant, aquest «De quan de Sant Cebrià del Rosselló en dèiem Saint-Cyprien» explica la memòria de Ferran de Pol de la Batalla de l'Ebre, la seva retirada de Catalunya amb l'exèrcit republicà, l'estada en dos camps de concentració del Rosselló i la seva eixida amb vaixell des de Seta.

«De quan de Sant Cebrià del Rosselló en dèiem Saint-Cyprien» és fruit d'una reescriptura, d'una transformació i d'una selecció de textos anteriors provinents en part de *Campo de concentración* i desconeguts pràcticament quan es publica. El text apareix cohesionat i amb un ritme intern intens. Ferran de Pol havia decidit resumir o apartar diversos fragments de la història (no s'inclouen aproximadament dos de les terceres parts de *Campo de concentración*) per a utilitzar-los en la construcció d'una novel·la que mai no va escriure. El narrador de «De quan de Sant Cebrià del Rosselló en dèiem Saint-Cyprien», no mira de la mateixa manera perquè ja han passat trenta anys d'aquells fets: ja no és el mateix que anotava el que podia enmig de les immenses platges de la derrota o en les estretes trinxeres del combat. Ara també li interessa més la reflexió i la repercussió del que va viure. S'hi ha perdut la immediatesa de l'anècdota i la urgència de la denúncia. Recorda perquè reescriu, tradueix a la seva llengua però matisa, ironitza, reflexiona... A més Ferran de Pol introdueix nous elements literaris, incorpora la intertextualitat dels versos de Carles Riba, Paul Valéry... Ara en 1972 Ferran de Pol té una consciència de projecció pública del seu text, no només com a document personal d'una memòria col·lectiva, sinó també com una obra amb destinació literària. Tanmateix, ara també l'autor evita de donar referències definides a militàncies polítiques o preferències ideològiques concretes.

Ferran de Pol no tradueix automàticament, tria i reordena les memòries anteriors, canvia títols, fa i desfà capítols. Ara bé, el nostre memorialista no reflexiona sobre la primera escriptura o sobre la reescriptura perquè no té consciència d'escriptor memorialista. El temps transcorregut entre els fets viscuts i la literatura en *Campo de concentración* són mínims mentre que en *De lluny i de prop* és important. En definitiva, funciona la retrospecció, mecanisme bàsic en qualsevol text autobiogràfic, o millor dit, una segona retrospecció perquè *Campo de concentración* li serveix de nou com un diari per a fer una nova, i per tant, segona retrospecció. Hi ha modificacions generals de contingut: supressions de fragments, canvi d'ordre i ampliació de textos anteriors, de manera que origina, a vegades, una versió diferent de l'original espanyol. Citaré dos exemples per a veure-hi aquests canvis.¹⁴

¹⁴ Hi ha tota classe d'exemples que demostren aquesta transformació de la mirada del narrador: des de la introducció de comentaris polítics i culturals que transformen el sentit del primer text a l'entrada de la polifonia literària. *Vid.* la comparació entre els dos textos a GARCIA RAFFI Josep-Vicent, «De *Campo de*

El primer, en el qual veiem que el procés de reescriptura ha comportat un enriquiment del text amb nous fragments descriptius i argumentatius, quan el narrador de *Campo de concentración* explica el que venien els camions-botiga a l'entrada del camp de Saint-Cyprien no incloïa el pa. Ara en el text català podem llegir: “I pa, un pa torrat, segurament cruixent. Potser la mida del pa és la normal, però per a nosaltres és com una d'aquelles barres enormes que en Dalí es posava al cap quan donava conferències”.¹⁵

El segon exemple, la inclusió en el text català de tot un nou capítol que ens remet a la identitat catalana: «La frontera», en el qual reflexiona sobre l'artificial frontera entre Catalunya i el Rosselló, països amb una llengua comuna que no entenen els soldats espanyols que l'acompanyen.¹⁶ A més és una reflexió nacional sobre les conseqüències de la derrota de 1939:

“Quina cosa més estranya, la frontera! Sobretot aquesta frontera. Apa, tinent, el discurset. No, Catalunya no acaba aquí, just a la ratlla fronterera. Terres endins, tot serà igual: la gent, l'idioma, l'estil de les cases... [...] No et fa res que el tinent madrileny el digui:

Leche, yo con mi español, me jodo, y tu, con tu maldito catalán, tan fresco, como si no hubiéramos pasado la frontera...

Però l'hem passada. I mira company, aquí tenim la pau: la veus? [...] Abans de la pau, però, la derrota. Les coses pel seu nom. La teva i la meva, tinent madrileny, però sobretot la meva. Ell teu país seguirà. El meu...”¹⁷

Per tant, les dues obres de literatura concentracionària de Ferran de Pol són *Campo de concentración* i «De quan de Sant Cebrià del Rosselló en dèiem Saint-Cyprien». Són dos textos diferents per la llengua, pel moment de l'escriptura, per la intenció i pel diferent receptor (el lector mexicà contemporani o el republicà exiliat i el lector català dels anys setanta) i al mateix temps amb punts de contactes evidents: la mateixa època (tot i que «De quan de Sant Cebrià del Rosselló en dèiem Saint-Cyprien» inclou un text sobre la batalla de l'Ebre que ens fa retrocedir a l'estiu de 1938), la mateixa història –amb algunes el·lipsis en el text català– i el mateix espai (amb la diferència que *Campo* també inclou la travessia del vaixell Sinaia) i gairebé els mateixos protagonistes.

Els dos textos, és clar, contenen els *topoi* característics de la literatura concentracionària dels camps francesos: el fred, el vent, la sorra, la fam, l'animalitat, la crueltat de les autoritats franceses (amb l'organització repressiva dels camps: els gendarmes, els soldats, els senegalesos i els espahís àrabs)... És especialment intensa la gradació i el contrast que hi estableix amb l'animalitat: el soldat republicà és vist com una “bèstia trista” mentre que els animals, aquelles bèsties que havien passat amb els soldats la frontera, ara són lliures, no són tancats al camp. Ells paradoxalment viuen fora de la filferrada, hi senten la primavera... Els homes, però, que són tancats com animals en realitat, només poden veure la llibertat de les bèsties... o passejar per l'anomenada Avinguda de la Llibertat... A més les dues obres

concentración a *De lluny i de prop*», in Lluís Ferran de Pol i Mèxic: literatura i periodisme, op. cit, pp. 71-79.

¹⁵ FERRAN DE POL Lluís, op. cit. p. 41.

¹⁶ El mateix títol «De quan de Sant Cebrià del Rosselló en dèiem Saint-Cyprien» ja ofereix una reflexió sociolingüística per part del narrador.

¹⁷ FERRAN DE POL Lluís, op. cit., p. 28.

s'obren a un important joc de símbols, d'anàlisi literària... Només citarem ara el joc de l'espai obert i tancat que significa el camp amb les filferades, però al costat de la mar, la xabola asfixiant però la immensitat de la sorra...

4. La transformació literària inèdita: «Joan Salicrú»

Pel que fa a posteriors transformacions literàries del que ha viscut Ferran de Pol als camps de concentració no s'ha conservat cap novel·la escrita que tinguera la vida concentracionària com a història del relat. En el seu projecte literari, l'autor sí que hi havia pensat i era un dels quatre volums de la «Saga del somni i l'amargor» que recorria la història de la seva biografia: la Dictadura de Primo de Rivera, la II República, la guerra del 36 –sobretot la Batalla de l'Ebre–, el camp de concentració, l'exili i el retorn a Catalunya. Hi haurem d'annotar, però, la construcció de personatges amb vivències concentracionàries en dues narracions de l'autor: Pau, el protagonista català d'*Érem quatre* i el narrador anònim de l'excel·lent relat «Naufragis» de *La ciutat i el tròpic* que fa sumari del seu passat abans d'integrar-se en la realitat mexicana: “Després de l'exili, el llarg monòleg damunt de la sorra del camp de concentració a França, els projectes de la nova vida”.¹⁸ L'aplicació del mecanisme autobiogràfic en la construcció del relat és, però, mínima.

Finalment, d'aquest possible material narratiu de Ferran de Pol, només hem localitzat el text que anomenem «Joan Salicrú». Són tres holandeses manuscrites a llapis –inèdites i conservades a l'arxiu de l'escriptor– que expliquen la història de Joan Salicrú, sergent d'artilleria que conviu –fins que mor de malaltia– amb el narrador de la història en el camp de concentració d'Argelès. Més que un relat som davant del pòrtic o del primer capítol d'una novel·la o d'una narració llarga que explicarà tot allò que va passar abans del camp de concentració, tot allò que li ha contat en les nits d'insomni Salicrú...

Acabem. En el paràgraf final del tercer i darrer full d'aquest text inèdit de Ferran de Pol llegim: “Ara que ha passat tant de temps, ara que s'acosta l'hora de dir clarament i sense rancúnies la veritat d'aquells dies d'ira, he pensat que molt de bé i ben poc mal podria fer al meu poble explicant-li quina mena d'iniquitats, rebel·lions i pecats van ser els seus i com va carregar les pobres espatlles d'alguns dels seus fills...”.

Doncs això, que aquest congrés que celebrem ara que han passat tants anys, setanta, servisca per a dir clarament i sense rancor les veritats d'aquells dies d'ira...

¹⁸ FERRAN DE POL Lluís, «Naufragis» in *La ciutat i el tròpic*, op. cit., p. 133.